

УДК 347.44

Давидова Ірина Віталіївна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ ПРАВОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ СУБ'ЄКТАМИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Постановка проблеми. Значення правочинів важко переоцінити, адже кожен з нас стикається з даною категорією. Зокрема, всі учасники цивільного обігу щодня приймають участь в укладенні, зміні, розірванні різних правочинів. Фізичні особи щодня користуються послугами підприємств побутового обслуговування, роздрібною торгівлю, транспорту, зв'язку тощо. Організації вступають у цивільні відносини, пов'язані з постачанням товарів, будівництвом, перевезенням вантажів та ін. Фізичні та юридичні особи здійснюють при цьому правомірні дії, в результаті яких виникають, змінюються і припиняються цивільні права і юридичні обов'язки. Тому можна сказати, що інститут правочину є необхідною ланкою регулювання цивільного обігу, яка поєднує між собою речове та зобов'язальне право, адже саме завдяки правочинам, що породжують зобов'язальні правовідносини, набуваються речові права.

Стан дослідження теми. Дослідженню правочинів та їх сутності приділяли увагу такі видатні науковці, як: М.М. Агарков, Є.В. Васьковський, Ю.С. Гамбаров, Д.М. Генкін, Д.І. Мейєр, І.Б. Новицький, І.А. Покровський, Н.В. Рабинович, О.Н. Садіков, В.М. Хвостов, В.П. Шахматов та інші. Разом з тим, виникають питання, які потребують додаткового вивчення та аналізу з огляду на важливість досліджуваного інституту, що обґрунтовує актуальність теми даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Частина 1 ст. 202 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) визначає правочин як дію особи, спрямовану на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [1].

Слід зазначити, що термін «правочин» не є новим для нашого законодавства. Цивільний кодекс УРСР 1922 р. містив розділ IV, який мав назву «Правочини», а ст. 26 даного кодексу передбачала, що «правочини, тобто дії, направлені на встановлення, зміну або припинення цивільних правовід-

носин, можуть бути односторонніми і взаємними (договори)» [2]. Також слід звернути увагу на те, що термін «правочин» є більш вдалим ніж термін «угода», який використовувався у ЦК УРСР 1963 р., оскільки він охоплює і дії однієї особи, які не залежать від згоди або досягнення домовленості з іншими особами.

Оскільки термін «правочин» відсутній у сучасних тлумачних словниках української мови, його мовне значення слід виводити зі складових – «право» і «чинити». Термін «право» в словнику української мови тлумачиться, як 1) законодавство; юриспруденція; 2) система встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки; 3) обумовлена певними обставинами підстава, здатність, можливість робити, чинити що-небудь, користуватися чим-небудь; 4) наука, що займається юриспруденцією; правознавство [3, с. 659-660]. «Чинити» означає: 1) робити що-небудь, здійснювати щось; 2) поводитися певним чином, поступати згідно з якими-небудь принципами, правилами, настановами і т.п.; 3) спричинити щось своєю поведінкою; 4) бути джерелом чого-небудь, породжувати щось. [4, с. 823]

Виходячи із наведених значень складових слова «правочин» робимо висновок, що термін «правочин» можна тлумачити, як джерело, чинник, що створює можливості робити щось, користуватися чим-небудь, поводитися певним чином. При цьому зазначений чинник діє незалежно від того, чи мали місце дії однієї, чи кількох осіб. Таким чином, термін «правочин» є ширшим поняття «угода», яка означає «домовленість» двох або більше осіб. Отже, термін «правочин» заслуговує на позитивну оцінку, оскільки у юристів є можливість застосовувати його до правомірних дій однієї особи та погоджених дій кількох осіб.

Наукове визначення «правочину» було пред-метом досліджень як для радянської, так і пострадянської цивілістики, яке могло б відобразити всі

його характерні риси і завдяки якому можна було б відмежувати правочин від інших юридичних фактів. Зокрема, М.М. Агарков правочинами називав правомірні юридичні дії, які здійснюються однією або декількома особами, що виступають в якості суб'єктів майнових (цивільних) прав, та встановлюють, змінюють цивільні правовідносини, на встановлення, зміну або припинення яких вони направлені [5, с. 341].

І.Б. Новицький визначає правочин, як правомірну юридичну дію, яка здійснюється однією або кількома дієздатними особами, що виступають в якості суб'єктів майнових (цивільних) прав, направлену на встановлення, зміну або припинення цивільних правовідносин [6, с. 17].

В.П. Шахматов пропонував не давати єдиного визначення правочину, а розглядати окремо дійсні та недійсні правочини. Зокрема, дійсним правочином він називає волевиявлення правочиноздатного суб'єкта (суб'єктів), направлене на законну та здійснювану дію на фактичні суспільні відносини шляхом виникнення, зміни або припинення відповідних цивільних прав чи обов'язків, зміст якої відповідає реальній волі суб'єкта (суб'єктів), виражену передбаченим законом способом, і включає в себе умови, які визнаються правом як істотні [7, с. 86].

Ю.П. Єгоров в своїх працях зазначав, що правочин – це правомірна дія правочиноздатного суб'єкта, виражена в формі (що допускається законом), яка впливає на фактичні суспільні відносини шляхом формування матеріального змісту, прав та обов'язків виникаючих правовідносин [8, с. 1; 9, с. 5].

Ф.С. Хейфець під правочинном називав правомірну юридичну дію одного або декількох дієздатних суб'єктів цивільних (майнових) прав, здійснювану в установленому законом або їх угодою формі, яка відповідає дійсній волі суб'єктів і призводить до правових наслідків (встановленню, зміні або припиненню цивільних прав або обов'язків), на досягнення яких вона направлена [10, с. 36].

Оскільки закон пов'язує зі здійсненням правочину набуття, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків, правочини належать до категорії юридичних фактів, які зумовлюють настання відповідних правових наслідків. Як юридичні факти, вони являють собою найбільш поширену групу правомірних дій, тобто дій, що відповідають вимогам законів та інших нормативних актів. Аналіз значень, які даються правочину, дають можливість виявити характерні риси (ознаки) даного юридичного факту, завдяки яким ми можемо відмежувати правочини серед інших юридичних фактів. Охарактеризуємо кожну з них.

1. Оскільки правочин є дією осіб, він являє собою волевий акт (волевиявлення), тобто об'єктивовану зовні волю особи. За цією ознакою правочини відрізняються від юридичних фактів, подій, настання чи ненастання яких не залежить від волі осіб. Для правочинів характерний саме момент волевиявлення, без якого взагалі не може бути правочину. Особа, що вчиняє правочин, повинна мати намір його вчинити. Такий намір означає внутрішню волю особи до здійснення правочину і являє собою суб'єктивну передумову вираження цієї волі. Воля – детерміноване і мотивоване бажання особи досягти поставленої мети. В.А. Ойгензихт визначає волю, як «...процес психічного регулювання поведінки суб'єктів» [11, с. 24]. Однак наявності тільки внутрішньої волі для здійснення правочину недостатньо, необхідно її довести до відома інших осіб [7, с. 52].

Отже, волевиявлення – це вираження волі особи зовні, завдяки якому вона стає доступною сприйняттю інших осіб. Водночас волевиявлення є найважливішим елементом правочину, з яким, як правило, пов'язуються юридичні наслідки. Воля суб'єкта повинна бути виражена будь-яким чином, щоб бути зрозумілою для оточуючих.

Воля і волевиявлення – це дві сторони процесу психічного ставлення особи до вчинених нею дій, тому природно, що вони повинні відповідати один одному, адже для правочину важлива єдність волі і волевиявлення. Звичайно воля та волевиявлення збігаються, тобто учасники правочину проявляють зовні саме ту волю, яка вільно в них сформувалася та призвела їх до вчинення правочину. Таким чином в юридичній літературі домінує представлена позиція про єдність і рівнозначність волі і волевиявлення [5, с. 335; 12, с. 50]. Зокрема О.С. Іоффе зазначав, що закон не віддає переваг ані внутрішній волі, ані волевиявленню, а виходить з їх єдності [13, с. 222]. На думку М.І. Брагинського, закон в окремих випадках визнає пріоритет або одного або іншого елементу [14, с. 138, 215].

Але якщо такий збіг відсутній, постає запитання, чому надавати визначальне значення: волі чи волевиявленню? У науковій літературі існує точка зору, що при розбіжності між волею і волевиявленням (якщо волю можна розпізнати, правочин може бути визнаний дійсним) перевага має бути віддана волі, а не волевиявленню [15, с. 7], але інші автори стверджують, що закон віддає перевагу волевиявленню, оскільки правочин є дією, тому, як правило, юридичні наслідки пов'язуються саме з волевиявленням, через що і досягається стабільність правочинів і цивільного обігу в цілому [6, с. 22].

Можна погодитися з Кротовим М.В., що виділення таких понять, як воля і волевиявлення, – не

більш ніж результат їх роздільного правового аналізу, у реальній же дійсності відокремити волю від волевиявлення можна тільки на певному ступені абстракції. Єдність волі і волевиявлення – неодмінна умова дійсності правочину [16, с. 240]. На наш погляд, при визначенні умов дійсності правочинів волю і волевиявлення необхідно розглядати в єдності – вада хоча б одного з них зумовлює недійсність правочину. Отже, у правочині слід розрізняти волю та волевиявлення, які мають відповідати одна одній.

2. Правочином є не будь-яка дія, а лише та, яка спеціально спрямована на досягнення певного правового результату – набуття, зміну або припинення цивільних відносин. Настання цього результату зумовлено волею сторони (сторін) правочину. За даною ознакою правочини відрізняються від юридичних вчинків, з якими закон також пов'язує відповідні правові результати, незалежно від того, чи було у особи на меті досягнення такого результату (наприклад, створення творів літератури, науки та мистецтва).

3. Правочином є дія суб'єктів цивільного (приватного) права, які завжди є юридично рівними. Можливість вчинення ними правочинів – елемент змісту їх цивільної дієздатності. За цією ознакою правочини відрізняються від актів органів місцевого самоврядування, які хоча і можуть створювати цивільні права та обов'язки, але за юридичною природою є владними актами, що видаються в межах компетенції зазначених органів – суб'єктів публічного права. Будучи адресованими конкретним виконавцям, правочини створюють між ними цивільні правовідносини незалежно від їхнього бажання вступити в ці правовідносини. За допомогою же правочину правовідносини завжди встановлюються з волі та ініціативи їхніх учасників.

4. Правочин – це завжди правомірна дія. Цією ознакою правочини відрізняються від правопорушень [17, с. 211; 18, с. 3]. Правомірність правочину означає, що ним визначаються властивості юридичного факту, який породжує ті правові наслідки, настання яких бажать його суб'єкти.

В літературі висловлювалася думка, яка ототожнює правомірність правочину з законністю, тобто з відповідністю його вимогам закону щодо форми, суб'єктного складу, змісту тощо. Правомірність розглядається як необхідний елемент, істотна ознака правочину, без якої дія не може вважатися правочином. Крім того, за цією ознакою правочин відрізняється від інших юридичних дій, які не відповідають закону, порушують його, хоча і за зовнішніми ознаками вони виглядають як правочини [19, с. 213]. Підкреслимо: правомірність правочину як його характерна ознака означає, що дії суб'єктів цивільних прав спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, є дозволеними, визнаються нормальним засобом прояву їхньої цивільної дієздатності.

ЦК України (ст. 204) закріплює презумпцію правомірності правочину, а саме: правочин є правомірним, якщо його недейсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недейсним [1].

Зазначені ознаки є загальними для усіх правочинів. Між тим притаманність їм наведених загальних ознак не є перешкодою для поділу (класифікації) правочинів на окремі види, з урахуванням тієї обставини, що вони можуть мати видові особливості.

Наприклад, письмові правочини в залежності від перерахованих вище ознак мають загальні ознаки, які притаманні всім правочинам, разом з тим, вони відрізняються специфічною вимогою (вимагають письмової форми). Двосторонні правочини мають таку специфічну (видову) ознаку, як наявність двох суб'єктів (сторін).

Висновки. Аналіз правочинів дає можливість виділити загальні ознаки (які виділяють їх від інших юридичних фактів) та видові (які дають можливість поділяти їх за категоріями). Правочин являє собою єдність чотирьох елементів: суб'єктів – осіб, що вчиняють правочин, суб'єктивної сторони – єдності волі і волевиявлення, форми і змісту. Вада будь-якого чи декількох елементів правочину призводить до його недейсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.
2. Гражданский кодекс УРСР 1922 р. – [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://civil-law.narod.ru/wist/gk22/>
3. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпущко]. – К. : Аконіт. – Т. 3. – 1999. – 927 с.
4. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпущко]. – К. : Аконіт. – Т. 4. – 1999. – 941 с.
5. Агарков М. М. Понятие сделки по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков / В кн. : Избранные труды по гражданскому праву в 2-х т. – Т. II. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. – С. 333-360.
6. Новицкий И.Б. Сделки. Исковая давность / И. Б. Новицкий. – М. : Госюриздат, 1954. – 245 с.
7. Шахматов В.П. Составы противоправных сделок и обусловленные ими последствия / В.П. Шахматов. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1967. – 310 с.
8. Егоров Ю.П. К вопросу о последствиях недействительности сделок / Ю.П. Егоров // Российский судья. – 2006. – №10. – С. 28-31.

9. Егоров Ю.П. Правовой режим сделок / Ю.П. Егоров // Государство и право. – 2004. – № 11. – С. 39-43. Хейфец Ф.С. Недействительность сделок по российскому гражданскому праву / Ф. С. Хейфец. – [2-е изд., доп.]. – М. : Юрайт, 2000. – 162 с.
10. Ойгензихт В.А. Воля и волеизъявление (Очерки теории, философии и психологии права) / В.А. Ойгензихт. – Душанбе : Дониш, 1983. – 256 с.
11. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве / О.А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 182 с.
12. Иоффе О.С. Советское гражданское право / О. С. Иоффе. – Л. : ЛГУ, 1958. – 624 с.
13. Брагинский М.И. Договорное право : Общие положения / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М. : Статут, 1998. – 848 с.
14. Рабинович Н.В. Недействительность сделок и ее последствия / Н.В. Рабинович. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1960. – 171 с.
15. Гражданское право. учебн. Часть I. / Под ред. Сергеева А.П., Толстого Ю.К. – М. : ТЕИС, 1996. – 352 с.
16. Гражданское право Украины : ч. 1 / Под ред. А.А. Пушкина, В.М. Самойленко. – Х. : Основа, 1996. – 440 с.
17. Хатнюк Н.С. Заперечні угоди та їх правові наслідки : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Н.С. Хатнюк. – К., 2003. – 20 с.
18. Советское гражданское право : учебн. Т.1 / Под ред. О.А. Красавчикова. – М. : Высшая школа, 1985. – 544 с.

Давидова Ірина Віталіївна

ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ ПРАВОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ СУБ'ЄКТАМИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

В статті проаналізовані підходи науковців до визначення поняття «правочин», визначена власна позиція з даного питання. Також розглянуті загальні ознаки правочинів, які виділяють їх від інших юридичних фактів та необхідні для визнання правочину дійсним.

Ключові слова: правочин, юридичний факт, недійсність правочину, воля, волевіявлення.

Давыдова Ирина Виталиевна

ОБЩИЕ ПРИЗНАКИ СДЕЛОК, СОВЕРШАЕМЫХ СУБЪЕКТАМИ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

В статье проанализированы подходы ученых к определению понятия «сделка», определена позиция автора статьи по данному вопросу. Также рассмотрены общие признаки сделок, которые выделяют их среди других юридических фактов и являются необходимыми для признания сделки действительной.

Ключевые слова: сделка, юридический факт, недействительность сделки, воля, волеизъявление.

Davydova Irina Vitaliyivna

COMMON SIGNS OF TRANSACTIONS, WHICH ARE COMMITTED BY SUBJECTS OF CIVIL RELATIONS

In the article the analyzed approaches scientists to the definition of notion «transaction», is defined own a position on this issue. Also examined common powers a transaction that distinguish them from other legal facts and the necessity to recognize transaction invalid.

Key words: transaction, legal fact, the invalidity of the transaction, will, of expression